

Мукачівський державний університет
Гуманітарний факультет
Кафедра психології

Дипломна робота

ОС «Бакалавр»

**на тему: Психологічні моделі сімейного виховання та їх вплив
на становлення особистості**

Виконав: студент 5 курсу,
групи ПП-51 (з),
напряму підготовки
6.030103 Практична психологія
Прохоренко А.А.
Керівник: Марценюк М.О.
Рецензент: Рашковська І.В.

Мукачево - 2019 рік

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ I. Теоретичні аспекти психологічних моделей сімейного виховання та їх впливу в формуванні особистості	
1.1. Провідні моделі сімейного виховання.....	8
1.2. Психологічні механізми впливу батьків на особистість дитини.....	22
1.3. Теоретичні основи вивчення стилів сімейного виховання.....	29
1.4. Вплив неадекватного ставлення батьків до дитини на відхилення на її психічному й особистісному розвитку.....	33
РОЗДІЛ II. Емпіричне дослідження психологічних моделей сімейного виховання дітей молодшого шкільного віку	
2.1. Обґрунтування методик дослідження	37
2.2. Аналіз отриманих результатів дослідження.....	47
2.3. Рекомендації батькам щодо оптимізації моделей сімейного виховання.....	59
ВИСНОВКИ.....	63
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	69
ДОДАТКИ.....	75

ВСТУП

Актуальність. Аналіз стану сучасної сім'ї вказує на численні проблеми в її становленні. Причини проблем неблагополуччя сім'ї нерідко виникають або у зв'язку з вадами у внутрішньосімейного спілкування, або індивідуальних особливостях членів сім'ї, тобто мають психологічну природу.

Сімейне виховання має величезне значення у вихованні, освіті і становленні будь-якої людини. Можна сказати, що це - фундамент на якому будуватиметься все її подальше життя. І від того наскільки добротний, і твердий цей фундамент залежить дуже багато чого в долі людини.

Хибною є думка окремих батьків, що виховання дітей — справа лише дитячого садку та школи. Сім'я посідає важливе значення для виховання дітей від перших днів їхнього життя до п'яти-шести років. Проте, роль сім'ї з віком дитини не зменшується. Школа зосереджує свою увагу насамперед на інтелектуальному розвитку дітей. Однак це далеко не все, що потрібно для життя. Школа здебільшого теоретично навчає, як те чи інше слід робити. Але, як засвідчує життя, діти й молоді люди краще засвоюють знання тоді, коли їм не лише розповідають, як що має робитися, а й коли вони на власні очі бачать, як дана робота виконується і як поведуться люди за певних обставин. Особливе місце посідає сімейне виховання і з точки зору психологічного становлення та розвитку особистості.

Сім'я є первинною малою соціальною групою, найближчим середовищем формування особистості, сім'я впливає на потреби, соціальну активність, психологічний стан людини тощо. Саме сім'я є найпершим, найвизначнішим осередком виникнення особистості дитини, що дозволяє їй у подальшому житті зберігати свою ідентичність, єдність проявів у різноманітних ситуаціях і спільнотах.

У сімейному оточенні, у спілкуванні, у діалозі різних поколінь відбувається реальне становлення психіки дітей і водночас істотно змінюється психічне життя батьків. У сучасному світі сім'я часто опиняється на перехресті соціальних і економічних проблем суспільства; вона — головний

захисник особистості, притулок і фундамент, хоча сама при цьому зазнає внутрішніх болісних суперечностей. Зв'язки «батьки-дитина» мають найважливіше значення для сформованості структури сім'ї, її актуального стану та напрямів майбутнього розвитку.

У житті кожної дитини сім'я має велике значення, взаємини з батьками, ставлення батьків до дітей відіграють суттєву роль у подальшому особистісному розвитку людини. Вплив родини полягає в задоволенні потреби людини в реалізації людських зв'язків, тобто родина дає відчуття причетності до певної групи; дарує відчуття і дає реальні докази значущості особистості для інших: тут задовольняється потреба у самоствердженні; родина дає можливість відчувати взаємне тепло тощо. У випадках, коли в дитини виникає негативне ставлення до життя, схильність до песимізму, апатії (тобто не реалізується потреба у прихильності), родина має формувати почуття своєї неповторності. Інакше у дитини розвивається відчуття власної сірості, безталанності, не реалізується потреба у розвитку самосвідомості. Родина має формувати зразок для наслідування, кожна людина повинна мати ідеали, прагнення, принципи тощо. Це надає життю сенс і можливість реалізувати власну потребу в орієнтації на щасливе майбутнє.

Вплив батьків на психічний розвиток дитини вивчається вченими-дослідниками починаючи з 20-х рр. ХХ ст. Батьківська любов має вроджені біологічні компоненти, але в цілому батьківське ставлення до дитини являє собою культурно-історичний феномен, історично змінне явище, яке перебуває під впливом суспільних норм і цінностей.

Теоретичні основи по темі дослідження висунуті в працях провідних вітчизняних психологів: В.С. Мухіної, Л.С. Виготського, О.М. Леонтьєва про розуміння дитинства як особливого періоду в становленні особистості. А також, у дослідженнях ряду робіт авторів, які вивчали сім'ю і сімейні стосунки: Л.Д. Столяренко, С.І. Самигін, А.В. Петровський, О.І. Захаров, І.М. Балинський, В.М. Мясіщев та інші. У дослідженнях проблеми розвитку дитини в сім'ї, характеру взаємовідносин між батьками та дітьми важливий

внесок зробили видатні зарубіжні та вітчизняні психологи і педагоги Е. Фромм, Д. Бомринд, Е. Еріксон, К.Роджерс, Х. Джайнотт, Л.С. Виготський, О.М. Леонт'єв, Д.Б. Ельконін, С.Л. Рубінштейн, А.П. Гречишкіна, Т.В. Кравченко та ін.

На даний час у суспільстві немає єдиного уявлення про правильне виховання дітей. Педагогіка періоду радянських часів з її уявленням про трудове виховання та моральність була зруйнована, а інша система виховання натомість не сформована. Безліч необгрунтованих заборон і брак послідовних вимог, системи заохочень і покарань — усе це призводить до дезорієнтації дітей і батьків. Унаслідок цього підвищується рівень батьківської тривоги. На сьогодні поширені деструктивні засоби зниження цієї тривоги в сім'ї, наприклад: неадекватне «прив'язування» дитини через гіперопіку, інфантилізацію, інвалідизацію, негнучку дистанцію з дітьми тощо. Наша завдання розгляд кількох теоретичних підходів до розуміння ролі й змісту дитячо-батьківських взаємин, що були сформульовані різними психологічними школами. Дослідники пропонують розглядати їх у вигляді «ідеальних» моделей правильних, успішних взаємин батьків і дітей. Виділяючи три групи підходів до сімейного виховання, автори умовно виділили психоаналітичну, біхевіористичну та гуманістичну моделі [61].

Отже, проблема адекватного і грамотного сімейного виховання є надзвичайно актуальною.

Серед дослідників психологічних проблем сімейного виховання слід згадати імена таких вітчизняних та зарубіжних вчених як: І.Д.Бех, О.Ф.Бондаренко, О.І.Бондарчук, Д. Бомринд, Л.С. Виготський, Ю.Б.Гіпенрейтер, С.О.Деніжна, Е.Г.Ейдемелер, А.К.Дмитренко, О.М.Леонт'єв, Д.Б.Ельконін, С.Л.Рубінштейн, А.П. Гречишкіна, Т.В. Кравченко, С.В.Ковальов, М.О.Сова, В.П.Кравець, А.Є.Лічко, П.Є.Мармазинська, В.І.Нефьодов, О.С.Тарновська, А.С.Співаковська, Е. Еріксон, Г.Крайг, В.Сатір, Е. Фромм, Ю.Ю.Щербань, В.В.Юстіцкіс та ряд інших.

Таким чином, викладене вище зумовлює актуальність теми дослідження *«Психологічні моделі сімейного виховання та їх вплив на становлення особистості»*.

Об'єктом нашого дослідження є процес сімейного виховання.

Предметом дослідження є вплив моделей сімейного виховання на формування особистості дитини.

Основною **метою** нашої дипломної роботи було теоретичний розгляд та емпіричне дослідження психологічних моделей сімейного виховання та їх впливу на формування особистості.

Відповідно до сформульованої мети були розроблені такі **завдання дослідження**:

1. Проаналізувати зміст проблеми в науковій літературі та обґрунтувати теоретичні аспекти різних психологічних моделей сімейного виховання.

2. Підібрати психодіагностичний інструментарій, дослідити і визначити взаємозв'язок моделей сімейного виховання дитини з особливостями формування її особистості.

3. Узагальнити практичний матеріал та розробити рекомендації для батьків молодших школярів щодо оптимізації стратегій сімейного виховання.

Методи дослідження: теоретичний аналіз і систематизація науково-теоретичних та методичних джерел; емпіричні методи: стандартизовані методики, проєктивні методики, спостереження, бесіда, методи математичної обробки даних.

Комплекс методів і методик, що використовуються в дослідженні, визначений вихідними методологічними передумовами, а також ціллю і завданнями кожного етапу і всього дослідження в цілому.

В дослідженні використовувалися такі методики:

1. Методика «Стратегії сімейного виховання» (С.Степанова).
2. Опитувальник «АСВ» «Аналіз сімейних взаємостосунків» (Е.Ейдемілера та В.Юстицькіса);

3. Опитувальник «Чи до снаги вам таке складне й відповідальне завдання, як формування нової особистості?»;

4. Проективна методика «Малюнок сім'ї».

Базою дослідження виступила Осійська ЗОШ I-III ст. ім. Федора Потушняка с. Осій Іршавського району Закарпатської області. Всього в дослідженні прийняло участь 23 учнів молодших класів у віці 9-10 років та 27 їх батьків.

Практичне значення одержаних результатів полягає у можливості їх використання при організації навчально-виховного процесу в закладах освіти будь-то дошкільна установа, загальноосвітня школа чи позашкільний навчальний заклад. Безпосереднє практичне значення дипломної роботи зводиться до можливості подальшої роботи з педагогами та батьками по організації оптимального виховного процесу з урахуванням індивідуальних особливостей кожної дитини, з метою оптимізації міжособистісної взаємодії в сім'ї, здійсненні психологічних корегуючих впливів щодо сімейного виховання для формування здорової і повноцінної особистості.

ВИСНОВКИ

Основною метою нашої дипломної роботи є теоретичний розгляд і емпіричне дослідження психологічних моделей сімейного виховання та їх вплив на становлення особистості.

Опрацювавши науково-психологічну літературу з питань сім'ї, сімейного виховання та його впливу на формування особистості дитини, ми дійшли ряду висновків про те, що:

1. Сім'я для дитини – це місце народження і основне середовище життя та розвитку. Оскільки зв'язок між батьками і дітьми відноситься до найсильніших людських зв'язків, тому сім'я є найпершим та визначальним фактором розвитку особистості дитини, найвпливовішим інститутом соціалізації. Головна задача сім'ї – виконання батьками функції вихователя. Ці функції передбачають створення не тільки певних взаємовідносин між батьками і їх дітьми, але й їх передумов, тобто певного способу життя сім'ї і взаємостосунків її членів. Специфіка сімейного виховання полягає в тому, що воно засноване на почуттях, важливим є міра прояву цих почуттів, гармонія почуттів, взаємодія з різновіковими категоріями родичів, органічність сімейного виховання з всіма різновидами життєдіяльності та великий часовий діапазон впливу, оскільки триває все життя людини. Невпевненість батьків, авторитарність або «лібералізм», неадекватність факторів матеріального порядку, бездуховність, психологічна і педагогічна неграмотність, неправильне виховання ними дітей можуть загострювати стосунки в сім'ї і негативно впливати на розвиток і формування особистості дитини.

2. У «психоаналітичних» і «біхевіористичних» моделях сімейного виховання дитина є швидше об'єктом докладання батьківських зусиль, істотою, яку потрібно соціалізувати, дисциплінувати, адаптувати до життя в суспільстві. «Гуманістична» модель акцентує увагу насамперед на допомозі батьків в індивідуальному становленні дитини. Тому схвалюється прагнення батьків до емоційної близькості, розуміння, чуйності у стосунках із дітьми. Виховання розглядається як взаємодія, спільна, загальна, взаємна діяльність

щодо зміни обставин життя, власної особистості і, як наслідок, особистості іншої людини. Стаючи вихователем, батьки повинні почати з себе, зі зміни свого сприйняття дитини як недосконалого «зразка» людини. Тільки шанобливе, довірливе, з певною мірою відповідальності виховання може привести до оптимального формування особистості дитини.

3. Аналіз результатів проведеного емпіричного дослідження дозволяє зробити ряд конкретних висновків щодо методів та стратегій сімейного виховання, що застосовуються батьками дітей молодшого шкільного віку, які безпосередньо впливають на формування особистості дитини (хоча цей процес дещо розтягнутий в часі і є довготривалим).

З метою з'ясування провідного стилю поведінки батьків у взаємодії з дітьми ми застосували методику С.Степанова «*Стратегії сімейного виховання*». Отримані результати свідчать що: 29,6% батьків застосовують авторитетний стиль батьківської поведінки. Цей стиль, безумовно, є найбільш бажаним при вихованні дітей, оскільки, при такому стилі батьки добре усвідомлюють свою роль в становленні особистості дитини і за ним самим визнають право на саморозвиток. Ставлення до дитини є серйозне, вимоги – послідовні і однотайні; батьки добре розуміють, які вимоги потрібно диктувати, а які обговорювати. В такий спосіб батьки заохочують особисту відповідальність і самостійність своїх дітей відповідно до їх вікових можливостей. Але при цьому батьки проявляють твердість, справедливість і послідовне дотримання дисципліни, що формує правильну, відповідальну соціальну поведінку; 33,3 % батьків виховуючи свою дитину застосовують авторитарний стиль батьківської поведінки; а 25,9 % батьків виховуючи свою дитину застосовують переважно ліберальний стиль батьківської поведінки, для якого є характерним безмежна довіра до дитини, відсутність заборон і обмежень; і у 11,1% батьків було діагностовано суперечливий стиль батьківської поведінки, який характеризується відсутність чіткої виховної стратегії в сім'ї. Виховання здійснюється в залежності від ситуації, настрою батьків, тощо. Це один з найбільш травматичних стилів для дитячої психіки.

Оскільки саме цей стиль максимально «сприяє» дитячій невротизації.

Аналізуючи процес виховання в сім'ї зазвичай, орієнтуються на кілька головних моментів: по-перше, як, тобто *якими способами* батьки виховують дитину (тип виховання) і *чому* батьки виховують саме таким чином, тобто, які причини, що обумовлюють даний тип виховання. Саме методика «Аналіз сімейних взаємовідносин» (Е.Г. Ейдемільлер, В.В. Юстіцкіс) надала нам можливість це з'ясувати. В цілому формування особистості дитини у стосунках з батьками пов'язане з умовно нормативним типом і збалансованістю таких показників і критеріїв виховання як: рівень протекції (сила, час і увага, які вкладають батьки в процес виховання), задоволення потреб (фізіологічних, емоційних та когнітивних), кількості вимог до дитини, заборони та санкції (дії, що застосовуються за невиконання вимоги порушення заборон). Так аналіз показав, що при оптимальній сімейній взаємодії та позитивному емоційному контакті батьків з дитиною дисгармонійних типів виховання не виявлено, хоча яскраво прослідковуються ряд тенденцій. В отриманих результатах у більшості батьків спостерігається високий рівень протекції (гіперпротекція) - 90% батьків і значно вираженим її типом є потурання – 70%, у меншій мірі є присутнім тип ігнорування потреб дитини -27%, найменш вираженим є тип ПМК (перевага чоловічих якостей) – 19%. Зазвичай, при вивченні етіології патологічних порушень поведінки і відхилень в особистості дітей завжди розглядають особливості їх виховання. Ця методика допомагає нам не тільки з'ясувати відхилення в вихованні дітей, а й окреслити перспективи розвитку особистості цих дітей, що може стати корисним при здійсненні корекційної роботи.

Для дослідження схильності характеру батьків, їх знань та вмінь до виховання дитини нами була використана анкета-опитувальник «*Чи до снаги вам таке складне й відповідальне завдання, як формування нової особистості?*». В результаті у 25,9 % досліджуваних батьків показали результати, що свідчить про сприятливий виховний клімат, велике бажання батьків не тільки зрозуміти дитину, а й пізнати її, люблять і поважають її.

Виховний потенціал таких батьків, зазвичай потужний і цілеспрямований. Такі батьки цікавляться досягненнями психології і педагогіки, добре обізнані в питаннях виховання і розвитку дітей, дотримуються прогресивних принципів виховання і постійної лінії поведінки. Також, можна впевнено говорити, що ці особистості були вмотивовані до створення сім'ї, адаптовані до нового життєвого простору після одруження, та були підготовлені, як морально так і психологічно до народження дитини і до її виховання і розвитку. В цьому випадку можна сподіватися на хороші результати; 55,5 % досліджуваних батьків отримали результати які свідчать про добре сформовані якості характеру щодо виховання, проте з деякими недоліками, турбота про дитину є найважливішою справою життя батьків, про любов до дітей, яскраво виражені здібності до їх виховання, наявність хороших навичок виховання. Має місце і подальша робота по розвитку і вдосконалення свого виховного потенціалу, підходу до дитини, вироблення більш чіткої лінії поведінки і взаємодії; 18,5% досліджуваних отримали результати які свідчать про те, що справи з вихованням дітей у цих батьків йдуть погано. Таким батькам, зазвичай, бракує знань або бажання в питаннях виховання і взаємодії з дитиною, є відсутніми педагогічні і психологічні знання. Причиною такого положення речей може бути різноманітні причини, серед них - неправильне виховання у батьківській сім'ї, несформованість та незрілість особистості, неготовність до шлюбу, рання небажана вагітність та ряд інших причин.

Аналіз психомалюнків на тему «*Моя сім'я*» підтвердив те, що сім'я є однією із найважливіших сфер у розвитку особистості дитини молодшого шкільного віку. Аналіз малюнків показав, що несприятлива атмосфера в сім'ї, напружені стосунки дитини з батьками, несприятливий психологічний клімат негативно впливають на формування самооцінки дитини, емоційний розвиток, сферу міжособистісних стосунків. Діти відчують психологічне напруження, тривожність, нерішучість (27 %).

Малюнки 44 % дітей характеризуються тісними контактами, спільними інтересами, почуттям захищеності, прийняття, емоційною гармонією дитини в

родині, інші ж малюнки – це 29 % дітей свідчать про наявність певних сімейних проблем, незадоволеністю дитини сімейною ситуацією, відсутністю психологічного комфорту в родині, підвищеної тривожності.

4. Ми побачили, що прослідковується чітка позитивна тенденція щодо загального виховного потенціалу у досліджуваних батьків, адже більша частина досліджуваних показала наявність вмотивованості до створення сім'ї і виховання дітей, педагогічно і психологічно грамотні, добре обізнані в питаннях виховання і розвитку дітей, дотримуються прогресивних принципів виховання і постійної лінії поведінки, прагнуть створення гармонійних стосунків з дітьми, має місце адекватне ставлення до дітей, схильність до виховання. Це свідчить про усвідомлене батьківство, серйозне ставлення до виховання дітей і, достатній рівень сформованості особистості батьків, високим рівнем освіти і культури батьків, що спонукає їх до застосування такої моделі сімейного виховання, яка б сприяла максимальному розвитку особистість їх дітей.

5. Ми з'ясували, що актуальними питаннями сьогодні є підвищення психологічної грамотності батьків, набуття знань, урахування в виховному і навчальному процесі індивідуальних та вікових особливостей дитини, забезпечення тісного взаємозв'язку і взаємодії з дитсадком, зі школою, педагогами та психологами.

Ми глибоко переконані в тому, що основним пріоритетом у виховання дітей повинна бути – любов. Отже, сьогодні прийнято говорити про свідоме батьківство, а розвинена форма батьківства характеризується відносною стійкістю і стабільністю і реалізується в узгодженості уявлень подружжя про батьківство, компліментарності динамічних проявів батьківства. Вона включає сімейні (батьківські) цінності, установки й очікування, ставлення й почуття, позиції, відповідальність, стиль сімейного виховання, що реалізується на когнітивному, емоційному і поведінковому рівнях. Саме «гуманістична модель» акцентує увагу насамперед на допомозі батьків в індивідуальному становленні дитини. Тому схвалюється прагнення батьків до

емоційної близькості, розуміння, чуйності у стосунках із дітьми. Виховання розглядається як взаємодія, спільна, загальна, взаємна діяльність щодо зміни обставин життя, власної особистості і, як наслідок, особистості іншої людини. Стаючи вихователем, батьки повинні почати з себе, зі зміни свого сприйняття дитини як недосконалого «зразка» людини. Тільки шанобливе, довірливе, з певною мірою відповідальності виховання може привести до оптимального формування особистості дитини.

6. У нашій роботі ми надали практичні рекомендації батькам щодо оптимізації моделей сімейного виховання, щоб допомогти їм грамотно організувати виховання дитини в колі сім'ї, і таким чином формувати здорову і гармонійну особистість.

МУКАЧІВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

89600, м. Мукачево, вул. Ужгородська, 26

тел./факс +380-3131-21109

Веб-сайт університету: www.msu.edu.ua

E-mail: info@msu.edu.ua, pr@mail.msu.edu.ua

Веб-сайт Інституційного репозитарію Наукової бібліотеки МДУ: <http://dspace.msu.edu.ua:8080>

Веб-сайт Наукової бібліотеки МДУ: <http://msu.edu.ua/library/>